

تحلیل فضایی نقش مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی و ابعاد توسعه پایدار شهری (مطالعه موردی: شهر ایلام)

احمد شوهانی^۱

نادر شوهانی^۲

چکیده

سرمایه اجتماعی یکی از شاخصه‌های نوین توسعه در جامعه و محله‌های شهری است. علی‌رغم شناسایی ابعاد مختلف سرمایه اجتماعی، نقش آن در برنامه‌ریزی‌های توسعه شهری کمتر واکاوی شده است. توسعه پایدار شهری هنگامی می‌تواند ماندگاری یابد که به صورت یک فرهنگ، مقبولیت پیدا کند و مشارکت غیررسمی آحاد یک ملت را در برگیرد. در توسعه پایدار رفاه مردم مهم‌ترین هدف تلقی می‌شود. احساس امنیت شهری، گذران اوقات فراغت، توزیع فضایی امکانات عمومی شهری، عدالت در دسترسی به فضای سبز، فضای آموزشی، ورزشی، خدماتی و بهداشتی، مشارکت در پاکیزگی شهر و کاهش آلودگی صوتی، هوا و آب؛ همچنین کاهش تبعات زیست‌محیطی ناشی از ترافیک، از پیامدهای مثبت فضایی توجه به ابعاد سرمایه اجتماعی است.

با استفاده از نیروهای توانمند درون‌زا و سرمایه‌های اجتماعی موجود، می‌توان در حل مشکلات حاد فضایی شهری موفق بود. پژوهش حاضر با هدف بررسی نقش سرمایه‌های اجتماعی و مؤلفه‌های آن در توسعه پایدار شهر ایلام، به روش توصیفی، تحلیلی و پیمایش انجام شد و از ابزار پرسشنامه برای گردآوری داده‌های آن استفاده گردید. جامعه آماری آن شامل کلیه افراد بالای ۱۸ سال شهر ایلام بود. حجم نمونه را ۳۸۰ نفر از شهروندان ایلامی تشکیل می‌داد که به صورت نمونه‌گیری خوشه‌ای انتخاب شدند. نتایج نشان می‌دهند که سرمایه اجتماعی (اعتماد، مشارکت و آگاهی اجتماعی)، تأثیر مثبت و معناداری در ابعاد مختلف توسعه پایدار شهر ایلام دارد و در صورت توجه و سرمایه‌گذاری در شاخصه‌های سرمایه اجتماعی، زندگی در شهر برای شهروندان مطلوب می‌شود و شهروندی مسئول با شهری پاسخگو و پایدار شکل خواهد گرفت.

واژگان کلیدی: سرمایه اجتماعی، اعتماد اجتماعی، مشارکت، آگاهی، توسعه پایدار.

مقدمه و بیان مسئله

سرمایه اجتماعی^۱، زاده کنش و واکنش‌های افراد و محصول آشنا بودن و آشنا شدن آدمیان با یکدیگر می‌باشد و بر چشم‌داشت‌هایی استوار است که از آشنایی جان می‌گیرد و در اکثر مواقع با گذر زمان می‌بالد و گسترده می‌شود. استعاره مکرر به کاررفته برای معرفی سرمایه اجتماعی (آنچه که می‌دانید مهم نیست، آنکه می‌شناسید مهم است) دقیقاً بر آشنایی و نتایج حاصل از آن دلالت دارد و در عین حال فرض بر آن است که آشنایی در اکثر مواقع فایده‌مند است و این فایده‌مندی نوعی منبع حاوی ارزش به شمار می‌رود که کاربرد مفهوم سرمایه در سرمایه اجتماعی را قابل دفاع می‌سازد (پیران و همکاران، ۱۳۸۵: ۱۰). یکی از لوازم برنامه‌ریزی در دنیای جدید، توجه به مشارکت فعال، اثربخش و همه‌جانبه افراد جامعه در تمام ابعاد مختلف توسعه می‌باشد؛ به عبارت دیگر مشارکت فرایندی است که در برگیرنده انواع کنش‌های فردی و گروهی به منظور دخالت در تعیین سرنوشت خود و جامعه و تأثیرگذاران بر تصمیم‌گیری درباره امور عمومی است (محسنی تبریزی، ۱۳۷۵: ۵۴). افزایش بی‌حد و ناگهانی جمعیت شهری ناشی از رشد طبیعی و مهاجرت روستاییان و دیگر شهرها، تحولات شگرف فرهنگی و تکنولوژی و جهانی شدن و تأثیرات آن بر جوامع مختلف باعث به وجود آمدن مسائل و مشکلات فراوانی در حوزه شهری گشته که این مقوله باعث اختلال و چالش در زندگی شهروندان و مدیریت شهری شده است. این امر لزوم توجه به برنامه‌ریزی در شهر جهت استفاده از خرد جمعی، تکثرگرایی، مشارکت شهروندان، عدالت و حقوق شهروندان را مهم قلمداد می‌نماید (مهدی‌زاده و دیگران، ۱۳۸۲: ۸۷).

از چالش‌های کنونی نظام برنامه‌ریزی و مدیریت شهری، که ارتباط تنگاتنگی به‌ویژه با جامعه شهری در سطح خرد دارد، شکل‌گیری و شکل دادن به جامعه مدنی محلی و شهری، شهروندسازی محلی، ارتقای شهروندمداری شهری، تثبیت حقوق و وظایف شهروندی، تقویت مشارکت شهروندی، مدیریت شهری پاسخگو و کارآمد و عدم توجه به خواست و نظر شهروندان در اداره امور محلی و شهری است (نجاتی حسینی، ۱۳۸۰: ۱۳).

1. Social capital

شهر ایلام در طی دهه‌های اخیر تحولات جمعیتی و کالبدی متناوبی را پشت سر گذاشته است؛ به طوری که جمعیت آن از ۸ هزار و ۳۴۶ نفر در سال ۱۳۳۵ به ۱۵۵ هزار و ۲۸۹ نفر در سال ۱۳۹۵ افزایش پیدا کرده است؛ یعنی در طول ۵۴ سال گذشته، جمعیت شهر از ۱۸ برابر بیشتر شده است که این خود نشان‌دهنده رشد بالای جمعیت می‌باشد. شهر ایلام به عنوان یک نخست شهر، بیش از ۲۷ درصد از کل جمعیت و ۴۵ درصد کل جمعیت شهرنشین استان را در خود جای داده است؛ بر این اساس، نگرش جدید به مدیریت شهری و مشارکت شهروندان و توجه ویژه به شاخص‌های انسانی و سرمایه انسانی و اجتماعی جهت تأمین توسعه متوازن و پاسخگو در امور محلی برای رسیدن به تعادل و توسعه پایدار ضروری است (شوهانی و شوهانی، ۱۳۸۳: ۱۷۷). لازم‌ه توسعه پایدار و همه‌جانبه، بسط روزافزون انگیزش و مشارکت اجتماعی، سیاسی و اقتصادی مردم در تصمیم‌گیری‌ها و تعیین خط مشی مرتبط با زندگی اجتماعی آنهاست. مشارکت در ابعاد گسترده، فرایندی تعریف می‌شود که به واسطه آن، فرد نقش‌هایی در حیات سیاسی، اقتصادی و اجتماعی کشورش ایفا می‌کند و جامعه را جهت نیل به اهدافش یاری می‌رساند. بر اساس برخی دیدگاه‌ها مشارکت سیاسی بخشی از مشارکت همگانی است و مردم از این طریق، به طور مستقیم یا غیرمستقیم، در سیاستگذاری‌های سیاسی مشارکت می‌کنند (صالحی فرد، ۱۳۸۳: ۱۳۸)؛ از طرفی، هر نوع واحد سیاسی از قبیله تا کشور، ملت یا حکومت ملی، به طور طبیعی جامعه‌ای دارد که به رفتارها، کنش‌ها، واکنش‌ها، هنجارها و افکار خاصی تمایل نشان می‌دهد؛ در واقع فرهنگ رفتاری‌ای که انسان‌ها آگاهانه یا ناآگاهانه با خود حمل می‌کنند، تحت تأثیر ساختارهایی است که در آن زندگی می‌کنند. ساختارسازی‌های اجتماعی و اقتصادی از آسان‌ترین و ساختارسازی‌های فرهنگی و سیاسی از دشوارترین نوع ساختارسازی‌ها هستند (سریع‌القلم، ۱۳۸۷: ۱۶). مشارکت اجتماعی - سیاسی همان ایجاد سرمایه اجتماعی در جامعه است؛ چون بدون تحقق سرمایه اجتماعی، روابط انجمنی، هنجارها و اعتماد، پیوند و اعتماد بین فردی، روابط بین گروهی، روابط با نهادها و احساس برخورداری از حمایت اجتماعی، شاهد تعاملات اجتماعی بین افراد جامعه نخواهیم بود؛ لذا می‌توان گفت، مشارکت تحقق نمی‌یابد، مگر با وجود تحقق مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی. سرمایه

اجتماعی نیز تحقق نمی‌یابد، مگر با تجلی شاخص‌هایی همچون اعتماد و پیوندهای میان افراد و افراد با نهادهای رسمی و غیررسمی. باید بیان کرد سرمایه اجتماعی برخلاف سایر سرمایه‌های موجود در اجتماع، فیزیکی نیست؛ بلکه حاصل تعاملات و هنجارهای گروهی و اجتماعی است و این نشان می‌دهد که سرمایه اجتماعی در دل شبکه روابط اجتماعی قرار دارد (همان: ۲۰۱).

امروزه عقیده بر این است که هیچ جامعه‌ای بدون بسط و گسترش سرمایه اجتماعی و شاخص‌های مهم آن به توسعه پایدار^۱ نخواهد رسید و امعان نظر به آن برای توسعه و پیشرفت جوامع حیاتی است؛ بنابراین اگر سرمایه اجتماعی تا این حد برای رسیدن به توسعه پایدار ارزشمند است، ضروری‌تر از آن شناخت است و باید عوامل تأثیرگذار بر تقویت و تضعیف سرمایه اجتماعی و توسعه پایدار به درستی بررسی و شناسایی شوند و به درستی بیان گردد که عوامل فوق در همه جوامع و محیط‌ها چگونه عمل کرده‌اند؛ لذا اهمیت دو مقوله سرمایه اجتماعی و توسعه پایدار در دنیای قرن بیست و یکم، مورد امعان نظر بسیاری از صاحب‌نظران و سیاست‌مداران قرا گرفته است و پرسش اصلی تحقیق این است که سرمایه اجتماعی چه نقشی در میزان توسعه پایدار داشته و خواهد داشت؟ که این موضوع به صورت تئوریک مورد بررسی قرار خواهد گرفت؛ علاوه بر آن، موضوع بالا در شهر ایلام، که به عنوان یک شهر قبیله‌ای با ساختار سنتی و قدیمی شناخته می‌شود، به صورت تجربی (پرسشنامه‌ای) و در قالب کار میدانی مورد آزمون قرار می‌گیرد. مطابق تجربه کشور در طی دهه اخیر، میزان سرمایه اجتماعی در شهرهای کوچک بسیار بیشتر از شهرهای بزرگ بوده است؛ لذا این پرسش‌ها مطرح می‌شود که ۱. سرمایه اجتماعی چه نقشی بر توسعه پایدار (سیاسی، اقتصادی، زیست‌محیطی و ...) دارد؟ ۲. آیا در صورت توجه به شاخص‌های سرمایه اجتماعی می‌توان شهری مطلوب مورد نظر شهروندان ایجاد کرد؟ و ۳. مشکلات کنونی شهر ایلام ناشی از چیست؟ پاسخ به این سؤالات و سؤالات مشابه دیگر در این پژوهش به تفصیل بیان می‌شود تا شاهد تحولات اجتماعی مثبت جهت ایجاد شهری سالم و پایدار باشیم.

1. Sustainable Development

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

سرمایه اجتماعی از جمله مفاهیم آسان و در عین حال پیچیده‌ای است که امروزه نسبت به گذشته مورد توجه بیشتری واقع شده است. تناقضاتی نیز در مفهوم سرمایه اجتماعی و مصادیق آن وجود دارد که باعث شده در خصوص اینکه چه چیزهایی سرمایه اجتماعی را می‌سازد، اختلافاتی بروز نماید. اگر سرمایه فیزیکی چیزی است که در کارخانه‌ها، ساختمان‌ها، زمین‌ها و ... وجود دارد، سرمایه مالی آن است که فرد در بانک و ... دارد. سرمایه انسانی هم به چیزی گفته می‌شود که در اذهان هست و معمولاً به صورت آموزش و مهارت‌های مختلف خودش را نشان می‌دهد. سرمایه اجتماعی نیز آن چیزی است که در روابط یا شبکه پیوندهای اجتماعی میان انسان‌ها برقرار است؛ تا جایی که گفته می‌شود سرمایه اجتماعی در درون یک فرد یا گروه و ... نیست؛ بلکه در فضای روابط میان آنها وجود دارد (شوهانی، ۱۳۹۱: ۳۷).

سرمایه اجتماعی به دلایل متعددی مورد امعان نظر قرار گرفته و قسمتی از این مسئله به این دلیل است که این مفهوم مخالفتی علیه فردگرایی افراطی سیاستگذاران دوران ریگان (رئیس جمهور پیشین امریکا) و تاچر (نخست وزیر وقت انگلستان) بوده است. هنگامی که تاچر آشکارا اعلام کرد که چیزی به عنوان جامعه وجود ندارد، عده‌ای این حرف را به عنوان تشویقی برای فردگرایی لجام‌گسیخته و بی‌حد و حصر دانستند (فیلد، ۱۳۸۶: ۱۶). مارتین جاکوس روزنامه‌نگار، خود را در اروپایی مضطرب می‌بیند که روابط در آن به خاطر فردگرایی حاکم و ارزش‌های بازار، فرسوده شده‌اند؛ به طوری که او شکوه می‌کند که دنیای ما، دنیایی است از ناپایداری و بی‌ثباتی که در آن هیچ چیز جاودانه نیست و خوشی فردی بیشترین تقدم را دارد (همان: ۱۷) اگر مبالغه‌های روزنامه‌نگارانی همچون او را کنار بگذاریم، به نظر می‌رسد در جوامع توسعه‌یافته، الگوهای تعامل در حال تغییر هستند. غیررسمی شدن روابط بین فردی، فرسایش مستمر رسم و عادت به عنوان پایه رفتار انسانی، تقسیم کار در حال گسترش، مبهم شدن مرزهای حوزه خصوصی و عمومی و انفجار وسایل جدید ارتباطی، توجه همگان را به راه‌های حفظ نظم اجتماعی جلب می‌کند (همان: ۱۸). باید گفت نظریه سرمایه اجتماعی به طور ذاتی بسیار ساده است و ایده‌محوری آن را می‌توان در واژه روابط خلاصه کرد. اعضای

جامعه با برقراری تماس با یکدیگر و پایدار ساختن این تماس‌ها، قادر به همکاری با یکدیگر می‌شوند و به این طریق چیزهایی را کسب می‌کنند که به تنهایی قادر به کسب آنها نیستند و با دشواری بسیار، موفق به کسب آنها می‌شوند (بورديو، ۱۹۸۶: ۳۴). در واقع سرمایه اجتماعی از طریق کنش مبتنی بر آگاهی و شناخت متقابل حاصل می‌شود و محصول تلاش پایان‌ناپذیری است که برای نهادینه کردن ارزش‌هایی که در تولید و بازتولید روابط پایدار و سودمندی که منافع مادی یا معنوی گروه را تأمین می‌کند صورت می‌گیرد (هادی‌پور، ۱۳۸۸: ۳۸).

دورکیم در تحلیل ریشه‌های بروز شرایط بی‌هنجاری در جوامع در حال گذار به آثار و پیامدهای اجتماعی و سیاسی افول سرمایه اجتماعی اشاره کرده است (تقی‌لو، ۱۳۸۵: ۲۴۲)؛ بنابراین می‌توان گفت که در اقتصاد، وجهی از سود یا نفع اقتصادی به صورت متقابل در تعیین حدود مفهومی نوع خاصی از سرمایه به نام سرمایه اجتماعی در کنار سرمایه انسانی و سرمایه مادی دخیل است که نقش مؤثری در توسعه پایدار دارد. مشارکت افراد در تأمین نیازها و خواسته‌های خود یکی از اجزای اصلی سرمایه اجتماعی در جامعه به حساب می‌آید (علوی‌تبار، ۱۳۷۹، ج ۱: ۲۵). مشارکت از ارکان اصلی توسعه پایدار شهری است (کاستانک، ۲۰۰۱: ۱۶).

یکی دیگر از عناصر تشکیل‌دهنده سرمایه اجتماعی، اعتماد اجتماعی است که هم به لحاظ مفهومی و هم به لحاظ تجربی ارتباط نزدیکی با سرمایه اجتماعی دارد (فیلد، ۱۳۸۶: ۱۰۷) و خیلی‌ها آن را درونمایه سرمایه اجتماعی می‌دانند. فوکویاما، اعتماد را به عنوان ویژگی بنیادین سرمایه اجتماعی تعریف کرده و بر این عقیده است که اعتماد به کاهش هزینه‌ها و افزایش نتایج منجر می‌شود؛ لذا هرچه اعتماد افزایش یابد، روابی و ثمربخشی رفتارها بیشتر می‌شود (فوکویاما، ۱۹۹۵: ۲۵) تا جایی که اندیشمندان پیرو فوکویاما مایل به تقلیل تمام ابعاد سرمایه اجتماعی به اعتماد هستند؛ مثلاً اریک اوسلانر می‌گوید: اعتماد پایه اصلی نظم اجتماعی است و اجتماعات به اعتماد متقابل وابسته‌اند. به اعتقاد پاتنام، اعتماد همکاری را تسهیل می‌کند و هرچه سطح اعتماد در جامعه‌ای بالاتر باشد، احتمال همکاری هم بیشتر خواهد بود و خود همکاری نیز اعتماد ایجاد می‌کند (پاتنام، ۲۰۰۰: ۶۵)؛ بنابراین اعتماد که یکی از عناصر

ضروری تقویت همکاری است و یک عنصر غیر اختیاری و ناآگاهانه نیست، لذا مستلزم پیش‌بینی رفتار یک بازیگر مستقل است (دهقان و غفاری، ۱۳۸۴: ۷۳).

جدول شماره (۱). نظریه‌های مرتبط با توسعه پایدار و سرمایه اجتماعی

نوع دیدگاه	مفاهیم
سوسیال دموکرات	ایجاد حکومت‌های محلی کارا، پاسخگو و شفاف بر پایه مشارکت مردمی، تحکیم جایگاه حکومت‌های محلی در مسائل و تحولات اجتماعی، حمایت از اقدامات تعاونی و اقتصادی محلی
حکمرمایی شهری	اصلی اساسی در حکمروایی توزیع قدرت، صلاحیت‌ها و مسئولیت‌ها بین ذی‌نفعان متعدد جامعه شهری است.
پلورالیسم یا تکثرگرایی	وجود گروه‌های متعدد قدرت، ویژگی جوامع مدرن است که هم‌لازمه دموکراسی و آزادی است و هم شیوه‌ای واقعی و عملی برای توزیع قدرت و مدیریت هماهنگ جامعه محسوب می‌شود.
دم تمرکز و فدرالیسم	بیشتر امور محلی توسط نهادهای منتخب انجام می‌پذیرد. شوراهای انجمن‌ها و کمیته‌ها معمولاً از طریق انتخابات برگزیده می‌شوند.
سرمایه اجتماعی	سرمایه اجتماعی محصول آشنا بودن و آشنا شدن و آشنا ماندن آدمیان با یکدیگر است و دارای سه بعد مهم آگاهی، اعتماد و مشارکت می‌باشد.
لیبرال کلاسیک	بارور شدن ارزش‌های دموکراتیک، آزادی، برابری، مسئولیت سیاسی، پاسخگویی و مشارکت مردمی

(شوهانی، ۱۳۹۱: ۸۷)

توسعه پایدار شهری، مفهومی است کامل برای رفاه و این گونه تعریف می‌شود: توسعه‌ای است که از نظر زیستی، قابل سکونت و زندگی، از نظر اقتصادی، قابل دوام، از نظر اجتماعی، دارای برابری و از نظر سیاسی، غیر متمرکز و پاسخگو و مشارکتی باشد؛ به نحوی که تغییرات تکنولوژیکی و صنعتی شهرها، ملازم و همراه با ایجاد اشتغال، تأمین مسکن و حفظ شرایط زیست‌محیطی مناسب باشد (موکومو، ۱۹۹۶: ۲۶۶)؛ به عبارت دیگر، توسعه پایدار شهری به حفظ تعادل‌های زیست‌محیطی محدود نمی‌شود و لازمه آن پایداری اجتماعی،

اقتصادی و عدالت اجتماعی است (کریمی، ۱۳۸۰: ۳۱). حقیقت این است که امروز در مقیاس جهانی دیگر کشورها اعتقاد ندارند که مسئولان آنها به تنهایی قادرند به سمت توسعه پایدار حرکت نمایند؛ مگر در روندی با مشارکت‌های قانونی و نهادینه‌شده و بسیج تمامی نیروهای دست‌اندرکار که حرکتی مستمر را به سمت اهداف توسعه پایدار شهری انجام دهند (لقایی، ۱۳۸۳: ۶۱۲). توسعه پایدار شهری، توسعه‌ای است که به نیازهای مردم شهر در تمام ابعاد توسعه از جمله: اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، آموزشی، درمانی و غیره پاسخ گوید؛ اما بقا و دوام آن نیز تضمین شود؛ به طوری که هم نسل‌های کنونی و هم نسل‌های آینده بتوانند از آن استفاده کنند (صالحی‌فرد، ۱۳۸۳: ۱۳۸). توسعه پایدار شهری هنگامی می‌تواند ماندگاری یابد که به صورت یک فرهنگ مقبولیت یابد و مشارکت غیررسمی آحاد یک ملت را در برگیرد (لطیفی، ۱۳۸۷: ۱۳۹). در توسعه پایدار رفاه مردم مهمترین هدف تلقی می‌شود (مهدی‌زاده و دیگران، ۱۳۸۲: ۸۷). در راستای تحقق توسعه پایدار شهری می‌بایست شرایط تحقق سرمایه اجتماعی در جامعه فراهم شود تا امکان بسترسازی توسعه پایدار انسانی و بهبود رفاه اجتماعی فراهم گردد که در این بستر می‌توان به برقراری عدالت اجتماعی رسید (هاروی، ۱۳۷۶: ۹۹). از ساختارهای همبستگی اجتماعی می‌توان به مواردی همچون: تعهد و مسئولیت‌پذیری، شفافیت، دموکراسی و تقویت بنیان‌های اجتماعی و خانوادگی، احیای محیط زیست همگانی و افزایش رضایت شهروندی اشاره کرد (بحرینی، ۱۳۷۸: ۹۸). پایداری شهری میسر نمی‌شود مگر با بالا بردن سطح آگاهی‌های عمومی و جهانی شدن^۱ همراه با محلی‌گرایی^۲ (یونسکو، ۲۰۰۰: ۱۹۳).

پژوهشی با عنوان «نقش سرمایه اجتماعی در توسعه پایدار محلی (مطالعه موردی: سکونتگاه‌های شهری و روستایی منطقه عسلویه)» در سال ۱۳۹۳ توسط فرضعلی سالاری و همکاران انجام شد. نتایج این پژوهش با در نظر گرفتن رابطه مستقیم بین توسعه پایدار و سرمایه اجتماعی نشان می‌دهد که سطح سرمایه اجتماعی و مشارکت در سکونتگاه‌های روستایی نسبت به سکونتگاه‌های

1. Globalization
2. Localization

شهری به عنوان عامل بومی و محلی در روند توسعه منطقه پارس جنوبی بیشتر بوده است و این قضیه در پیشبرد اهداف و روند کاری توسعه پایدار منطقه بیشتر مؤثر می‌باشد. در مقاله‌ای دیگر با عنوان «بررسی رابطه توسعه پایدار اجتماعی و سرمایه اجتماعی (نمونه موردی: ساکنان محله غیررسمی شمیران نو)» که آقایان محمدعلی شفیعا و سعید شفیعا آن را نوشته‌اند، نتایج نشان می‌دهد که رابطه مثبت و معناداری میان سرمایه اجتماعی و شاخص‌های توسعه پایدار اجتماعی برقرار است که به وسیله اتصال به شبکه‌ها و اعتماد، تقویت می‌گردد. در این میان، شورای محله به عنوان مهمترین رکن این رابطه باید بیشتر مورد توجه قرار گیرد. در نهایت، مشخص شد که استفاده از مؤلفه‌های غیررسمی سرمایه اجتماعی، روش بالقوه دستیابی به توسعه پایدار اجتماعی خواهند بود. نفیسه مرسوسی و نیلوفر آذربزین (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان «نقش سرمایه اجتماعی در توسعه پایدار محله‌ای (مطالعه موردی: شهر ایزده)»، ارتباط بین سرمایه اجتماعی و توسعه پایدار محله‌ای را ثابت کردند. نتیجه کلی پژوهش آن‌ها حاکی از توجه بیشتر متخصصان و برنامه‌ریزان شهری و منطقه‌ای به شاخص‌های توسعه پایدار محله‌ای در سطح محلات ۱۵ گانه شهر ایزده است. احمد رومیانی و همکاران در مقاله‌ای با عنوان «تحلیلی بر اثرات سرمایه اجتماعی بر روی توسعه پایدار روستایی (مطالعه موردی: دهستان رومشگان غربی - شهرستان کوهدشت)» به این نتیجه رسیدند که بین ابعاد اعتماد، مشارکت و توسعه پایدار روستایی در سطح ۰۵/۰ درصد آلفا، رابطه مثبت و بین بعد نهادهای محلی و توسعه پایدار روستایی در سطح ۰۵/۰ درصد آلفا، رابطه منفی وجود دارد؛ ولی بین بعد انسجام و توسعه پایدار روستایی هیچ رابطه‌ای وجود ندارد. محرم آزاد و همکاران (۱۳۹۸) هم در مقاله‌ای با عنوان «بررسی ارتباط سرمایه اجتماعی با توسعه پایدار شهری (مطالعه موردی: استان مازندران)» تأیید کردند که هرچه میزان سرمایه اجتماعی و کلیه متغیرهای افزایش یابد، به بهبود و ارتقای ابعاد و مؤلفه‌های توسعه پایدار شهری منجر می‌شود. رازقی مله و ابراهیمی (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل رابطه علی سرمایه اجتماعی و توسعه پایدار گردشگری (مطالعه موردی: شهروندان شهر ساری)»، تأثیر مثبت سرمایه اجتماعی (شبکه روابط، مشارکت اجتماعی، اعتماد اجتماعی) بر توسعه پایدار گردشگری را تأیید

کردند؛ به این معنی که با افزایش میزان سرمایه اجتماعی، میانگین توسعه پایدار گردشگری افزایش می‌یابد. آقای دوستی و همکاران (۱۳۹۷) در مقاله‌ای دیگر با عنوان «تحلیل فرهنگی - اجتماعی نقش سرمایه اجتماعی بر توسعه پایدار شهری در استان اصفهان»، ارتباط بین متغیرهای سرمایه اجتماعی و پایداری شهری را تأیید کردند.

روش تحقیق

روش تحقیق در این پژوهش، موردی و از سنخ توصیفی - تحلیلی و مبتنی بر پیمایش است. جامعه آماری پژوهش شامل ساکنان شهر ایلام می‌باشد. حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران به تعداد ۳۸۰ نفر به روش نمونه‌گیری خوشه‌ای و تصادفی ساده انتخاب شد.

در این مقاله به منظور بالا بردن روایی و پایایی ابزار سنجش (پرسشنامه‌ها)، آزمون مقدماتی انجام شد؛ به این ترتیب که برای آزمون سنجش روایی (اعتبار محتوایی از نوع صوری)، پرسشنامه‌ها در اختیار ۱۵ نفر از خبرگان قرار داده شد؛ سپس گویه‌های مقدماتی بررسی گردید. در نهایت نیز با تعدیل گویه‌ها پرسشنامه‌های نهایی استخراج شد. به منظور آزمون مقدماتی پایایی هم پرسشنامه‌ها در یک نمونه کوچک (۳۰ نفر از جامعه آماری) مورد مطالعه قرار گرفت که با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ، میزان پایایی سرمایه اجتماعی ۰/۷۸ و توسعه پایدار شهری ۰/۷۱ تأیید شد. بعد از توزیع پرسشنامه در بین نمونه‌های انتخاب‌شده و جمع‌آوری داده‌ها نتایج پایایی ابعاد و متغیرهای اصلی با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ به صورت جدول شماره (۲۳) به دست آمد.

جدول شماره (۲). نتایج پایایی متغیرهای تحقیق و ابعاد آنها

متغیر مستقل و ابعاد آن	پایایی	متغیر وابسته و ابعاد آن	پایایی
اعتماد	۰/۷۸	پایداری اجتماعی	۰/۷۲
مشارکت	۰/۸۴	پایداری زیست محیطی	۰/۷۵
آگاهی	۰/۸۳	پایداری کالبدی	۰/۷۵
کل: سرمایه اجتماعی	۰/۸۱	پایداری نهادی	۰/۷۷
-	-	پایداری اقتصادی	۰/۷۸
-	-	پایداری سیاسی	۰/۷۱
-	-	کل: توسعه پایدار	۰/۷۳

جدول شماره (۲) نشان می‌دهد که میزان پایایی مقیاس‌های سرمایه اجتماعی و توسعه پایدار شهری و ابعاد آنها بزرگتر از مقدار مطلوب و مناسب ۰/۷۰ می‌باشد؛ در نتیجه مقیاس‌های سرمایه اجتماعی و توسعه پایدار شهری و ابعاد آنها از اعتبار پایایی و روایی مناسبی برخوردار بوده است.

تجزیه و تحلیل داده‌های جمع‌آوری شده از پرسشنامه، با استفاده از نرم‌افزار SPSS و روش‌های آماری تحلیل همبستگی پیرسون، ضریب همبستگی تاو کندال، تحلیل میانگین و رگرسیون چندمتغیره و آزمون کای اسکور یک طرفه صورت گرفته است.

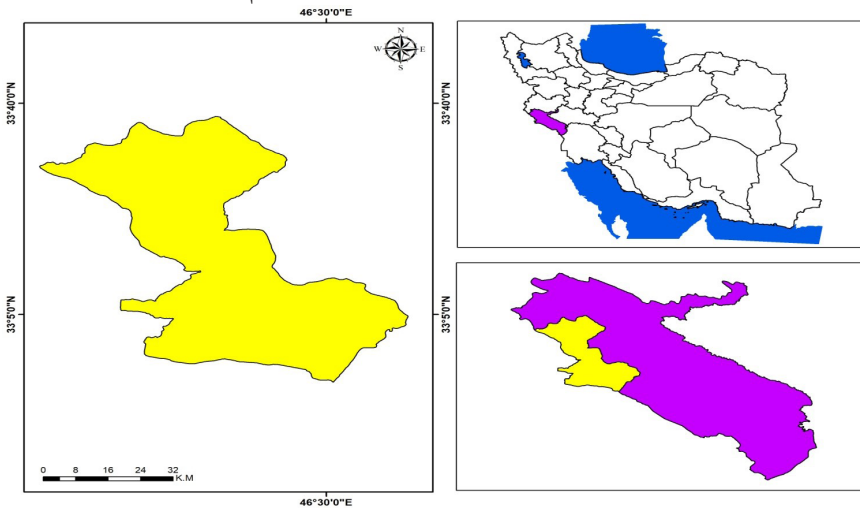
جدول شماره (۳). شاخص‌ها و متغیرهای تحقیق

مفهوم	مؤلفه‌ها	گویه‌ها (پرسش‌ها)
سرمايه اجتماعي	آگاهی شهروندان	آگاهی از اطلاعات روز و صحیح شهر، آگاهی از چگونگی تهیه و تصویب طرح شهری، آگاهی از برنامه سالیانه شهر، آگاهی از بودجه شهر، آگاهی از توزیع اعتبارات عمرانی شهر.
	اعتماد اجتماعی	اعتماد به اعضای خانواده، اعتماد به خویشاوندان، اعتماد به همسایگان، اعتماد به دوستان، اعتماد به هم‌محله‌ای‌ها، اعتماد به همشهری‌ها.
		اعتماد به رانندگان تاکسی و اتوبوس، اعتماد به بازاریان، اعتماد به پزشکان، اعتماد به نمایندگان مجلس، اعتماد به اعضای شورای شهر، اعتماد به کارکنان شهرداری، اعتماد به مدیران شهری، اعتماد به دولت، مسئولیت در قبال بهداشت و زیبایی شهر، استفاده بهتر از خدمات شهر و اداره و محیط اطراف، احساس تعلق به شهر و امکانات شهر، احساس تعلق به تاریخ و فرهنگ شهر.
پایداری شهری	مشارکت اجتماعی	شرکت در جلسات شورای شهر، مشارکت در انتخاب شورا و شهردار، ارائه نظر و برنامه در طرح‌های شهری، نظارت بر حسن اجرای برنامه‌های توسعه شهر، نظارت بر توزیع عادلانه امکانات شهری، مشارکت با گروه‌ها و احزاب سیاسی، مشارکت با انجمن‌های علمی و فرهنگی، مشارکت در سازمان‌های غیردولتی.
	پایداری اجتماعی	احساس امنیت، گذران اوقات فراغت، دسترسی به امکانات عمومی شهری، رضایت از زندگی.
	پایداری اقتصادی	امکان خرید آسان مایحتاج روزانه، کیفیت اجناس بازار، میزان درآمد، میزان هزینه‌های زندگی، کیفیت محیط شغلی.
پایداری کالبدی	پایداری زیست‌محیطی	دسترسی به فضای سبز، بهداشت و پاکیزگی شهر، آلودگی هوا، تبعات زیست‌محیطی ناشی از ترافیک، آلودگی صوتی.
	پایداری کالبدی	وجود امکانات ورزشی، بهداشتی و درمانی، آموزشی، امکانات برای بازی کودکان، فضای مناسب برای پیاده‌روی.
	پایداری سیاسی	انتخابات شورا، شهردار مدرسه، شورای محلی، توجه به خواست و نظر شهروندان.
پایداری نهادی		پاسخگویی مدیران، منطقه‌بندی شهری، محله‌محوری، تفویض اختیار و عدم سرگردانی شهروندان.

ویژگی‌های ناحیه مورد مطالعه

استان ایلام با ۲۰ هزار و ۱۳۳ کیلومتر مربع، ۲/۱ درصد از مساحت کشور را دارد و از این حیث در بین استان‌های کشور کوچکترین استان است و به شکل یک متوازی‌الاضلاع و کشیدگی خاص مرزی در گوشه جنوب غربی کشور واقع شده است.

شکل شماره (۱). موقعیت شهرستان ایلام

شهرستان ایلام با مرکزیت شهر ایلام، در سال ۱۳۰۸ شمسی در شرق و شمال شرق ده‌بالا و در منطقه‌ای که حسین‌آباد (منسوب به حسین‌قلی‌خان والی) نامیده می‌شد، در جوار ساختمان‌های به‌جامانده از والی، بنا گردید و با توجه به سابقه تاریخی منطقه و تصویب فرهنگستان ایران، ایلام نامیده شد. شهر ایلام با جمعیتی معادل ۱۲۶ هزار و ۳۴۶ نفر در سال ۱۳۷۵، بیش از ۲۵/۸ درصد از کل جمعیت شهری استان را داشته است. در سال ۱۳۹۵ این شهر با جمعیتی معادل ۱۵۵ هزار و ۲۸۹ نفر بیش از ۲۷ درصد از کل جمعیت استان را به خود اختصاص داده که این نشانگر اهمیت آن به عنوان مهمترین نقطه شهری استان بوده است (سالنامه آماری ایران، ۱۳۹۵).

یافته‌های توصیفی و تحلیلی

تحلیل توصیفی یافته‌ها برای ۸۵ مورد نمونه پژوهش به طور خلاصه نشان داد که ۶۷ درصد پاسخگویان مرد و ۶۵ درصد آنها متأهل بوده‌اند. ۵۳ درصد نیز تحصیلات لیسانس داشته‌اند؛ همچنین میانگین سنی آنها ۴۵ سال و میانگین سابقه کار آنها ۱۱ سال بوده است. در ادامه، یافته‌های پژوهش در دو قسمت؛ ابتدا یافته‌های توصیفی؛ سپس یافته‌های تحلیلی ارائه می‌شود.

جدول شماره (۴) میانگین و انحراف استاندارد نمرات شرکت‌کنندگان را در هر یک از ابعاد سرمایه اجتماعی نشان می‌دهد. میانگین ابعاد سرمایه اجتماعی (اعتماد، مشارکت و آگاهی) به ترتیب ۴/۶۷، ۴/۱ و ۳/۴۵ و میانگین کل سرمایه اجتماعی ۴/۲۱ به دست آمده است. در مجموع می‌توان نتیجه گرفت با وجود اختلاف اندک سرمایه اجتماعی در مناطق مختلف شهری که پرسشنامه در آن توزیع شده، میانگین گویه‌های ابعاد سرمایه اجتماعی از وضعیت مطلوب برخوردار بوده است. دلیل اصلی افزایش میانگین اعتماد اجتماعی در جامعه شهر ایلام این است که در این شهر چندین قبیله بزرگ وجود دارد که از گذشته تا کنون سکونت داشته‌اند و همچنان سکونت وجود دارند. تعصبات ایلی باعث شده است تا آنها در غم‌ها و شادی‌ها کنار همدیگر و در موقع نیاز، یار و یاور هم باشند و همدیگر را تنها نگذارند تا جایی که اگر برای یکی از افراد قبیله مشکلی پیش آید، همه به حمایت از او برمی‌خیزند. از طرفی جمعیت کم شهر باعث شده است تا میزان ارتباطات در قیاس با کلان‌شهرها، به‌ویژه ارتباطات چهره به چهره میان مردم در حد نسبتاً بالایی باشد و همین هم باعث شده تا در میان مردم نوعی اعتماد سنتی شکل بگیرد؛ البته همبستگی موجود بیشتر درون‌گروهی و درون‌قومی است که بویژه در مواقع نیاز، بیشتر خودنمایی می‌کند.

جدول شماره (۴). میانگین و انحراف استاندارد هر کدام از شرکت کنندگان

در مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی

انحراف استاندارد	میانگین	سرمایه اجتماعی
۹/۹	۴/۶۷	اعتماد
۹/۴	۴/۱	مشارکت
۸/۴	۳/۴۵	آگاهی
۹/۴۶	۴/۲۱	کل سرمایه اجتماعی

جدول شماره (۵) میانگین و انحراف استاندارد نمرات شرکت کنندگان را در هر یک از ابعاد توسعه پایدار نشان می‌دهد. میانگین نمرات شرکت کنندگان در ابعاد مختلف پایداری؛ یعنی ابعاد اجتماعی، زیست محیطی، کالبدی، نهادی، اقتصادی و سیاسی به ترتیب ۸۶/۴، ۷۱/۴، ۳۱/۴، ۷۸/۳، ۶۱/۳ و ۴۹/۳ و میانگین کل توسعه پایدار ۷۹/۴ است. بر اساس نتایج به دست آمده از متغیر توسعه پایدار، پایداری اجتماعی بیشترین میزان و پایداری اقتصادی کمترین میزان میانگین را دارند. دلیل اصلی افزایش میزان پایداری اجتماعی در شهر ایلام، همانطوری که ذکر شد، وجود بافت ایلی و قبیله‌ای و ساختارهای سنتی موجود در شهر ایلام است. در مجموع، سرمایه اجتماعی با وجود اینکه در استان خوب ارزیابی می‌شود؛ اما بیشتر از نوع درون‌گروهی یا قدیم و سنتی است و گاهی با نیازهای امروزی جامعه شهری تطابق ندارد. بر اساس یافته‌های تحقیق، میزان پایداری در ابعاد مختلف در شهر ایلام حاکی از این است که پایداری اقتصادی در وضعیت مطلوب نیست.

جدول شماره (۵). میانگین و انحراف استاندارد هر کدام از شرکت کنندگان

در مؤلفه‌های توسعه پایدار

انحراف استاندارد	میانگین	توسعه پایدار
۵/۰۸	۴/۸۶	پایداری اجتماعی
۴/۸۹	۴/۷۱	پایداری زیست محیطی
۴/۹	۴/۳۱	پایداری کالبدی
۳/۶	۳/۷۸	پایداری نهادی
۳	۳/۶۱	پایداری اقتصادی
۳/۸	۳/۴۹	پایداری سیاسی
۱۶/۹	۴/۷۹	کل توسعه پایدار

جدول شماره (۵) همبستگی ساده (پیرسون) هر یک از ابعاد سرمایه اجتماعی با پایداری شهری را نشان می‌دهد. همان‌گونه که مشاهده می‌شود تمام همبستگی‌ها در سطح $P < 0/01$ معنادار است. بالاترین میزان همبستگی، مربوط به رابطه اعتماد اجتماعی با پایداری شهری و کمترین میزان مربوط به رابطه آگاهی شهری با پایداری شهری است.

جدول شماره (۶). ارتباط ابعاد سرمایه اجتماعی با پایداری شهر ایلام

با استفاده از آزمون همبستگی پیرسون

متغیر مستقل	متغیر وابسته	ضریب پیرسون	ضریب معناداری sig
اعتماد اجتماعی	توسعه پایدار	۰/۶۱۷	۰/۰۰۲**
مشارکت اجتماعی	توسعه پایدار	۰/۴۳۷	۰/۰۱۲**
آگاهی	توسعه پایدار	۰/۳۷۸	۰/۰۰۰**

جدول شماره (۶) همبستگی ساده (پیرسون) هر یک از ابعاد پایداری شهری با سرمایه اجتماعی را نشان می‌دهد. همان‌گونه که مشاهده می‌شود تمام همبستگی‌ها در سطح $P < 0/01$ معنادار است. بالاترین میزان همبستگی مربوط به رابطه پایداری اجتماعی با سرمایه اجتماعی است و کمترین میزان مربوط به رابطه پایداری کالبدی شهری با سرمایه اجتماعی است.

جدول شماره (۷). ارتباط سرمایه اجتماعی با ابعاد پایداری شهر ایلام
با استفاده از آزمون همبستگی پیرسون

متغیر مستقل	متغیر وابسته	ضریب پیرسون	ضریب معناداری sig
سرمایه اجتماعی	پایداری اجتماعی	۰/۶۳۸**	<۰/۰۱
	پایداری اقتصادی	۰/۵۶۲**	<۰/۰۱
	پایداری زیست محیطی	۰/۶۱۱**	<۰/۰۱
	پایداری کالبدی	۰/۴۹۷**	<۰/۰۱
	پایداری نهادی	۰/۵۹۳**	<۰/۰۱
	پایداری کل	۰/۶۸۵**	<۰/۰۱

برای بررسی رابطه چندگانه سرمایه اجتماعی با هر یک از ابعاد پایداری شهری از تحلیل رگرسیون چندگانه استفاده شد.

جدول شماره (۸). نتایج مدل رگرسیون به ازای رابطه سرمایه اجتماعی با پایداری شهری

متغیر پیش بین	متغیر ملاک	R	R ^۲	R ^۲ تعدیل شده	برآورد ضرایب	برآورد ضرایب	F	سطح معناداری
اعتماد، مشارکت، آگاهی	پایداری، اجتماعی، اقتصادی، کالبدی، سیاسی و ...	۰/۷۸۳	۰/۶۱۳	۰/۵۷۸	۰/۷۸	۰/۸۱	۶۶/۲۰	۰/۰۰۱
					۰/۸۳			
					۹/۶۲			
سرمایه اجتماعی	پایداری شهری	۰/۷۶	۰/۴۳	۰/۴۱	۰/۹۸	۱/۹	۶۵/۶	۰/۰۰۱

همان گونه که جدول شماره (۸) نشان می‌دهد ابعاد سرمایه اجتماعی پیش‌بینی کننده خوبی برای مؤلفه‌های پایداری شهر هستند. مقدار همبستگی چندگانه (R) (اعتماد، مشارکت و آگاهی) با پایداری (اجتماعی، اقتصادی، کالبدی، سیاسی، نهادی و زیست محیطی) ۰/۷۸۳ و ضریب تعیین ۰/۶۱۳ درصد نشان‌دهنده مقدار قابل تبیین واریانس‌های پایداری اجتماعی، اقتصادی، کالبدی، سیاسی و ...)

و سرمایه اجتماعی از روی اعتماد، مشارکت و آگاهی است. مقدار همبستگی چندگانه (R) سرمایه اجتماعی با پایداری شهری ۷۶/۰ می‌باشد و ضریب تعیین ۴۳/۰ درصد نشان‌دهنده مقدار قابل تبیین واریانس‌های نمره کل پایداری شهری از روی ابعاد سرمایه اجتماعی است. سطح معناداری به دست آمده برای مقادیر F نشان می‌دهد که تمام ضرایب در سطح $P < 0/01$ معنادار است. به همین ترتیب، معادله رگرسیونی بر اساس جدول شماره (۸) عبارتند از:

$$\begin{aligned} \text{آگاهی} &= ۰/۸۳ * \text{مشارکت} + ۰/۸۱ * \text{اعتماد} + ۰/۷۸ * \text{توسعه پایداری} \\ \text{سرمایه اجتماعی} &= ۷/۶۹ * \text{توسعه پایداری} \end{aligned}$$

۱. آزمون کای اسکور یک طرفه

نتایج آزمون خی دو در جدول شماره (۹) نشان می‌دهد که ارتباط بین سرمایه اجتماعی در محدوده مورد مطالعه با توسعه پایداری شهری دارای خطای آزمون (sig) ۰/۰۱۳ و کمتر از سطح معناداری ۰/۰۵ است و نمایانگر وجود ارتباط می‌باشد؛ بدین معنی که هرچه شاخص‌ها و ابعاد کیفی سرمایه اجتماعی افزایش یابد، میزان پایداری شهری نیز افزایش می‌یابد.

جدول شماره (۹). نتایج آزمون کای اسکور

نتیجه	Sig	آماره آزمون کای - اسکور	جدول شماره (۹). نتایج آزمون کای اسکور متغیر
تأیید	۰/۰۱۳	۱۲/۱۳۶	سرمایه اجتماعی و توسعه پایداری شهری

۲. ضریب همبستگی تاو کندال

نتایج آزمون ضریب همبستگی تاو کندال در جدول شماره (۱۰) ارائه شده است و نشان می‌دهد که همبستگی تاو کندال بین میزان سرمایه اجتماعی و توسعه پایداری شهری برابر با ۰/۱۳۳۳ با خطای آزمون ۰/۰۰۲ است که کمتر از سطح معناداری ۰/۰۵ می‌باشد؛ بنابراین، ارتباط معناداری بین میزان سرمایه اجتماعی و توسعه پایداری شهری وجود دارد؛ به این معنی که افزایش میزان شاخص سرمایه اجتماعی با افزایش توسعه پایداری در محدوده مورد مطالعه همراه بوده است.

جدول شماره (۱۰). نتایج آزمون ضریب همبستگی تاو کندال

ارتباط	میزان همبستگی	خطای آزمون	سطح معناداری	نتیجه
سرمایه اجتماعی - توسعه پایدار شهری	۰/۱۷۲	۰/۰۰۲	۰/۰۵	تأیید

بحث

شهرها بزرگترین زیستگاه‌های انسانی، عمده‌ترین مصرف‌کنندگان انرژی و از مهمترین مولدان آلودگی به شمار می‌آیند و به تدریج سیاره زمین را دگرگون می‌کنند. در عصر حاضر، شهرنشینان بیش از نیمی از جمعیت دنیا را تشکیل می‌دهند و عظیم‌ترین کارخانه تبدیل آب به فاضلاب هستند؛ با این وجود در طول تاریخ شهرنشینی به همراه افزایش جمعیت و تخریب محیط، پیشرفت‌های اقتصادی و فرهنگی و دسترسی به خدمات مختلف نیز انجام گرفته است (کامیار، ۱۳۹۶: ۸).

شهر پایدار را می‌توان شهری دانست که در آن تنوع برقرار شود و تفکیک و جدایی کالبدی وجود نداشته باشد و تمام طبقه‌های اجتماعی، امکان بهره‌گیری از خدمات و تسهیلات رفاهی را داشته باشند. شهر پایدار می‌بایست در روند توسعه پایدار شهری، ملاحظاتی را در ساختار شهری برای گسترش رضایت اجتماعی و افزایش رفاه شهروندی فراهم کند که بی‌شک تحقق رفاه عمومی، بهبود سطح توسعه انسانی پایدار را نیز به همراه خواهد داشت. در راستای تحقق توسعه پایدار شهری می‌بایست شرایطی فراهم شود تا امکان بسترسازی توسعه پایدار انسانی و بهبود رفاه اجتماعی شهروندی فراهم گردد که در این بسترسازی، برقراری عدالت اجتماعی، تقویت ساختارهای همبستگی اجتماعی همچون تعهد و مسئولیت‌پذیری، تقویت بنیان‌های اخلاقی و اجتماعی و خانوادگی، احیای محیط زیست همگانی، ایجاد انتظام ساختاری در فضای شهری برای ادراک زیباشناختی و خوانایی شهری، بهبود بهره‌گیری از فضاهای شهری و افزایش رضایت شهروندی می‌تواند مورد نظر باشد (شوهانی، ۱۳۹۱: ۱۱۲).

نتایج پژوهش حاضر نشان داد که توجه به شاخص‌های سرمایه اجتماعی نقش مؤثری در توسعه پایدار شهرها خواهد داشت؛ بدین صورت که بین ابعاد

سرمایه اجتماعی در جامعه و متغیرهای توسعه پایدار شهری رابطه مثبت و معناداری وجود دارد. بر اساس یافته‌های تحقیق بین اعتماد و پایداری اجتماعی و نهادی، رابطه معناداری وجود دارد و اعتماد بین شهروندان و مدیریت شهری باعث مشارکت بیشتر شهروندان و مسئولیت‌پذیری بیشتر آنها می‌شود. نتایج پژوهش همچنین گویای آن است که اعتماد میان مردم استان ایلام بیشتر از نوع سنتی است و بالاترین میزان اعتماد مربوط به خویشاوندان و نزدیکان بوده است. بر همین اساس، در جامعه شهری ایلام، افراد هنوز به اهمیت و ارزش سنت‌ها اعتماد و اعتقاد دارند. نظام‌های خویشاوندی و شبکه‌های ارتباطی از نوع محدود و درون‌گروهی، الگوی بسیاری از افراد را تعیین می‌کند. مذهب در لایه‌های درونی جامعه رسوخ کرده است و هنوز هم به عنوان یکی از منابع مهم اعتماد افراد محسوب می‌شود و آن نوع اعتمادی را که گیدنز تحت عنوان اعتماد به نظام‌های انتزاعی مشخص می‌کند در جامعه شهری ایلام به نسبت خیلی کمی وجود دارد.

بر اساس یافته‌های تحقیق بین مشارکت شهروندان و پایداری اجتماعی، نهادی، زیست‌محیطی و اقتصادی، رابطه معناداری وجود دارد و مشارکت بیشتر شهروندان باعث شکل‌گیری شهر بانشاط‌تر و سالم‌تری می‌شود. آمارهای مشارکت ذهنی و عینی در بین شهروندان ایلامی تفاوت معناداری دارد؛ بدین صورت که ۹۰ درصد شهروندان، مشارکت را امری پس‌سنیده، خوب و مؤثر می‌دانند؛ اما از نظر مشارکت عینی و حضور در فعالیت‌های گوناگون شهری نقش خیلی کم و ناامیدکننده‌ای دارند. بر اساس یافته‌های پژوهش، میزان مشارکت شهری، بجز مشارکت در انتخابات که رقمی بین ۶۰ تا ۸۰ درصد را نشان می‌دهد، پایین است. کاهش مشارکت باعث ناپداری زیست‌محیطی، اجتماعی و نهادی در شهر ایلام شده است و این نتایج بر خلاف دیدگاه‌های هانتینگتون و نلسون می‌باشد که مقوله مشارکت را به عنوان معلول و اثر تبعی توسعه می‌نگرند. آنان بر اساس تجربه کشورهای غربی به این نتیجه رسیده‌اند که توسعه اقتصادی و اجتماعی لزوماً باعث افزایش مشارکت نمی‌شود؛ لذا بر این عقیده‌اند که گسترش فرصت‌های تحرک اجتماعی و فردی و مشارکت در کوتاه‌مدت با هم رابطه معکوس دارند و افراد اگر بتوانند با استفاده از وسایل دیگر (مهاجرت به شهر، بالابردن سطح سواد، انتقال به مشاغل پردرآمد و ...)

به اهداف مورد نظر که در نهایت همان بهبود وضع اقتصادی و اجتماعی خود است، دست یابند، معمولاً از مشارکت صرف نظر می‌کنند (هانتینگتون، ۱۳۷۰: ۲۴۲).

بر اساس یافته‌های پژوهش، احساس اعتماد شهری به شهر، نقش بارزی در پایداری شهری دارد و شهروندانی که شهر خود را خانه خود می‌دانند شهری پاک‌تر و سالم‌تر دارند. جامعه شهری ایلام شباهت‌های زیادی با جامعه فولک مورد نظر رد فیلد ندارد. اعضای جامعه فولک نسبت به یکدیگر احساس تعلق قوی دارند و با داشتن ارتباطات نزدیک با یکدیگر هر کدام توجیه قوی‌ای برای هواداری از دیگران دارند؛ لذا عدم احساس تعلق باعث عدم سرمایه‌گذاری در شهر می‌شود و افزایش بیکاری از نتایج این آن است.

نتایج پژوهش همچنین نشان می‌دهد که اخلاق و فرهنگ شهروندی، نقش بارزی در پایداری اجتماعی، نهادی و زیست‌محیطی دارد. امروزه فقدان آموزش فرهنگ زندگی شهری کاملاً مشهود است و ناآگاهی از فرهنگ شهرنشینی و قواعد رفتاری زندگی شهری، هزینه‌های زیادی را بر اداره‌کنندگان شهر، محیط شهری و ساکنان شهر تحمیل کرده است.

پژوهش حاضر منطبق بر نظریه‌های ساسن (نقش مشارکت شهروندان در توسعه شهر)، بابوک (توجه به خواست و نظر شهروندان)، زوکر و جین جیکوز (تأثیر مثبت دسترسی به فضاهای عمومی در تعاملات اجتماعی و توسعه شهری) و ادوارد سوجا (تأثیر عدالت فضایی بر مشارکت شهروندان) است.

نتیجه‌گیری

سرمایه اجتماعی یک پدیده جمعی و یک کلیت متمایز از اجزاست و منابع سرمایه اجتماعی مانند اعتماد، آگاهی و مشارکت معمولاً خود تقویت‌کننده و خودافزاینده هستند که این مسئله می‌تواند به تعادل اجتماعی همراه با سطح بالایی از همکاری، همبستگی، روابط متقابل و رفاه جمعی منجر شود که بر اساس برخی تحقیقات به عمل آمده، سطح سرمایه اجتماعی در کشور، سیر نزولی داشته است؛ ولی در برخی استان‌ها مثل ایلام از وضعیت بهتری برخوردار می‌باشد. یافته‌ای این تحقیق ضمن تأیید این موضوع، به این نتیجه رسیده است که سرمایه اجتماعی در بعد روابط تشکیلی نظیر همکاری با نهادهای

مدنی، ضعیف‌تر و در بعد پیوندهای بین فردی مثل رفت‌وآمد با یکدیگر، قوی‌تر است. رقابت‌های قومی - قبیله‌ای نقش زیادی در میزان مشارکت در چند دهه اخیر داشته است. از طرفی بین اعتماد اجتماعی و پایداری بالاخص پایداری اجتماعی رابطه معناداری وجود دارد؛ هرچند منابع اعتماد در ایلام بیشتر سنتی بوده است. نظام‌های خویشاوندی و شبکه‌های ارتباطی از نوع محدود و درون‌گروهی، الگوی رفتاری بسیاری از مردم شهر ایلام را تعیین می‌کنند و اعتماد به غریبه‌ها و نظام‌های انتزاعی که در جوامع مدرن به وجود می‌آیند، در جامعه سنتی ایلام نهادینه نشده است؛ لذا می‌توان گفت رفتار جمعی مردم بیشتر با تأسی به شیوه‌های سنتی و مرسوم پیشین انجام می‌شود؛ از جانب دیگر، یافته‌های تحقیق بیانگر همبستگی نسبتاً بالای میان مردم در شهر ایلام است؛ ولی این همبستگی بیشتر از نوع سنتی است؛ با این وجود، همبستگی مذکور، نقش زیادی در کنش‌ها و رفتارهای جمعی شهروندان ایلامی داشته است.

بر اساس یافته‌های این تحقیق، رابطه بین دو متغیر اصلی پژوهش؛ یعنی سرمایه اجتماعی و پایداری شهری، معنادار و مستقیم بوده است. فرضیه تحقیق این بوده است که به بین سرمایه اجتماعی و توسعه پایدار، رابطه وجود دارد که بر اساس یافته‌های تحقیق این فرضیه تأیید می‌شود؛ همچنین بین هریک از مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی (اعتماد، مشارکت و آگاهی) و توسعه پایدار، رابطه معنادار وجود دارد. در شهر ایلام رابطه بین اعتماد اجتماعی و مشارکت بیشتر از دو متغیر فرعی سرمایه اجتماعی است. بعد از اعتماد اجتماعی، این متغیر مشارکت است که رابطه بهتری با توسعه پایدار برقرار کرده است و در نهایت متغیر آگاهی شهروندان است؛ بنابراین با وجود اختلاف آماری در رتبه‌بندی متغیرهای سرمایه اجتماعی در رابطه با توسعه پایدار، در مجموع هر سه متغیر با پایداری شهری، رابطه مستقیم دارند؛ لذا سرمایه‌گذاری در این سه مؤلفه می‌تواند نتایج مفیدی در بالابردن توسعه پایدار شهر ایلام داشته باشد.

علی‌رغم اینکه نتایج این تحقیق نشان‌دهنده سطح نسبتاً بالایی از سرمایه اجتماعی در ایلام است، باید گفت این سرمایه اجتماعی بیشتر از نوع درون‌قومی و درون‌گروهی است و سرمایه اجتماعی بین‌گروهی در سطح نازلی است. اعتماد، میزان روابط و همبستگی موجود نیز درون‌گروهی است و

به هر میزان که از اعضای خانواده و نزدیکان و ... فاصله بیشتر شود، از میزان آن کاسته خواهد شد.

یافته‌های تحقیق گویای کم‌رغبتی، عدم تمایل، عدم عضویت یا شرکت در نهادهای مدنی است. در شهر ایلام ارتباطات بیشتر از نوع درون‌قومی و درون‌گروهی است و در مواقعی مثل انتخابات، که احساسات و عواطف مردم و تعصبات قومی - قبیله‌ای آنها بیشتر تحریک می‌شود، پررنگتر می‌گردد و باعث می‌شود تا اکثریت مردم برای حمایت از کاندیدای قومی - قبیله‌ای‌شان حضور مؤثرتری در انتخابات داشته باشند؛ به همین خاطر، اکثریت پاسخگویان، رقابت‌های قومی و قبیله‌ای را یکی از عوامل مؤثر در مشارکت حداکثری مردم دانسته‌اند. به نظر می‌رسد جامعه ایلام شباهت‌های زیادی با جامعه فولک مورد نظر رد فیلد و روابط اجتماعی حاکم بر گمیشافت مورد نظر تونیس دارد؛ چراکه ارتباطات نزدیک و صمیمانه در میان اعضا، ویژگی جامعه فولک مورد نظر رد فیلد است. اعضای جامعه فولک نسبت به یکدیگر احساس تعلق قوی دارند و با داشتن ارتباطات نزدیک با یکدیگر هر کدام توجیه قوی‌ای برای هواداری از دیگران دارند. از طرف دیگر، وضعیت حاکم بر استان با تئوری وربا-دنی و کیم، که نوع محیط و اندازه آن را در مشارکت سیاسی لحاظ می‌کنند، سنخیت دارد. در مجموع، نتایج تحقیق بیانگر آن است که به هر میزان بر سرمایه اجتماعی اجتماع افزوده شود به همان میزان نیز بر توسعه پایدار شهر ایلام افزوده خواهد شد؛ بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که سرمایه اجتماعی یکی از مؤثرترین و مهمترین عوامل برنامه‌ریزی و طرح‌ریزی برای توسعه پایدار شهر ایلام می‌باشد.

منابع و مأخذ

الف) فارسی

- آزاد، محرم، علی رحمانی و علی اصغر عباسی؛ (۱۳۹۸)، «بررسی ارتباط سرمایه اجتماعی با توسعه پایدار شهری (مطالعه موردی: استان مازندران)»، جامعه‌شناسی شهری، سال ۹، شماره ۳۰.
- بحرینی، حسین؛ (۱۳۷۸) تجدد، فراتجدد و پس از آن در شهرسازی، تهران: دانشگاه تهران.

- پیران، پرویز، میرطاهر موسوی و ملیحه شیانی؛ (۱۳۸۵)، «کار پایه مفهومی و مفهوم‌سازی سرمایه اجتماعی (با تأکید بر شرایط ایران)»، فص رفاه اجتماعی، سال ششم، شماره ۲۳.
- تقی‌لو، داوود؛ (۱۳۸۵)، «بررسی رابطه سرمایه اجتماعی با امنیت اجتماعی»، مطالعات راهبردی، شماره ۲.
- دوستی، امیرعلی، مهدی ادیبی و عبدالرضا ادهمی؛ (۱۳۹۷)، «تحلیل فرهنگی - اجتماعی نقش سرمایه اجتماعی بر توسعه پایدار شهری در استان اصفهان»، توسعه اجتماعی، دوره ۱۲، شماره ۴.
- دهقان، علیرضا و غلامرضا غفاری؛ (۱۳۸۴)، «تبیین مشارکت اجتماعی - فرهنگی دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی شهر تهران»، جامعه‌شناسی ایران، دوره ششم، شماره ۱.
- رازقی مله، هادی و قربانعلی ابراهیمی؛ (۱۳۹۷)، «تحلیل رابطه علی سرمایه اجتماعی و توسعه پایدار گردشگری (مطالعه موردی: شهروندان شهر ساری)»، برنامه‌ریزی توسعه گردشگری، دوره ۷، شماره ۲۵.
- رومیانی، احمد، علی اکبر عنابستانی و محمد ولایی؛ (۱۳۹۴)، «تحلیلی بر اثرات سرمایه اجتماعی بر روی توسعه پایدار روستایی (مطالعه موردی: دهستان رومشگان غربی - شهرستان کوهدشت)»، فضای جغرافیایی، دوره ۱۵، شماره ۵۲.
- سالاری، فرضعلی، مریم بیرانوندزاده و سیددانا علی‌زاده؛ (۱۳۹۳)، «نقش سرمایه اجتماعی در توسعه پایدار محلی (مطالعه موردی: سکونتگاه‌های شهری و روستایی منطقه عسلویه)»، هویت شهر، دوره ۸، شماره ۱۹.
- سالنامه آماری ایران؛ (۱۳۷۵)، سرشماری عمومی نفوس و مسکن، مرکز آمار ایران، آدرس سایت اینترنتی، WWW.Amar.org.ir
- _____؛ (۱۳۹۵)، سرشماری عمومی نفوس و مسکن، مرکز آمار ایران، آدرس سایت اینترنتی، WWW.Amar.org.ir
- سریع‌القلم، محمود؛ (۱۳۸۷)، فرهنگ سیاسی ایران، چ دوم، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی وزارت علوم و تحقیقات و فناوری.
- شفیعا، محمدعلی و سعید شفیعا؛ (۱۳۹۱) «بررسی رابطه توسعه پایدار اجتماعی و سرمایه اجتماعی (نمونه موردی: ساکنان محله غیررسمی شمیران

- نو) جامعه‌شناسی کاربردی، دوره ۲۳، شماره ۲.
- شوهانی، نادر؛ (۱۳۹۱)، شهر شهروندمدار رویکردی نو به توسعه پایدار شهری (مطالعه موردی: شهر ایلام)، رساله دکتری دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات تهران.
 - شوهانی، محمد و نادر شوهانی؛ (۱۳۸۳)، شناخت عوامل مؤثر در توسعه فیزیکی شهر ایلام (طرح پژوهشی)، ایلام: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان ایلام.
 - صالحی فرد، محمد؛ (۱۳۸۳)، «نقش و جایگاه الگوی توسعه پایدار شهری در ساختار شهرنشینی ایران»، اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره ۱۱۹.
 - علوی تبار، علیرضا؛ (۱۳۷۹)، الگوی مشارکت شهروندان در اداره امور شهرها، ج ۱، تهران: مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهری وزارت کشور.
 - فیلد، جان؛ (۱۳۸۶) سرمایه اجتماعی، ترجمه غلامرضا غفاری و حسین رضانی، تهران: کویر.
 - کامیار، غلامرضا؛ (۱۳۹۶)، حقوق شهری و شهرسازی، تهران: مجمع علمی و فرهنگی مجد.
 - کریمی، حمید؛ (۱۳۸۰)، «توسعه پایدار شهری (با تأکید بر کاربری زمین)»، خلاصه مقالات هشتمین سمینار سیاست‌های توسعه مسکن در ایران، چ اول، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات معماری و شهرسازی ایران.
 - لطیفی، غلامرضا؛ (۱۳۸۷)، مدیریت شهری، تهران: سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور.
 - لقایی، حسنعلی؛ (۱۳۸۳)، «مقدمه‌ای بر مفهوم توسعه شهری پایدار و نقش برنامه‌ریزی شهری»، هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، شماره ۶.
 - محسنی تبریزی، علیرضا؛ (۱۳۷۵)، «بیگانگی مانعی برای مشارکت و توسعه ملی، بررسی رابطه میان بیگانگی و مشارکت اجتماعی، سیاسی»، نامه پژوهش، شماره ۱.
 - مرسوسی، نفیسه و نیلوفر آذربزین؛ (۱۳۹۷)، «نقش سرمایه اجتماعی در توسعه پایدار محله‌ای (مطالعه موردی: شهر ایذه)» جغرافیا و مطالعات محیطی، دوره ۷، شماره ۲۷.
 - مهدی‌زاده، جواد، محمدحسین پیرزاده نهوجی، مهین‌دوخت امیری،

- محمدحسین جهانشاهی و هایده صرافزاده؛ (۱۳۸۲)، برنامه‌ریزی راهبردی توسعه شهر، تهران: وزارت مسکن و شهرسازی.
- جاتی حسینی، محمود؛ (۱۳۸۰)، جایگاه مفهوم شهروندی در قانون شهرداری‌ها، تهران: مرکز مطالعات برنامه‌ریزی شهری.
- هادی‌پور، حلیمه‌خاتون؛ (۱۳۸۸)، توانمندسازی نظام مدیریت شهری با تأکید بر محله‌محوری و مشارکت مردمی (شهرک غرب و سنگلج)، رساله دکتری رشته جغرافیا، دانشگاه تهران.
- هاروی، دیوید؛ (۱۳۷۶)، عدالت اجتماعی و شهر، ترجمه فرخ حسامیان، محمدرضا حائری و بهروز منادی‌زاده، تهران: شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری شهرداری تهران.
- هانتینگتون، سمیوئل؛ (۱۳۷۰)، سامان سیاسی در جوامع دستخوش دگرگونی، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: علم.

(ب) انگلیسی

- Bourdieu. P. (1986) the Form of Capital in J. Grichardson (Ed): Handbook for Theory and Research for the Socio Logy Of Education.
- Custance, J. (2001) the development of national, regional and local indicators of sustainable development in the United Kingdom. Conference of European statistical. October 1-4, Ottawa, Canada.
- Fukuyama Francis. (1995) Trust: The Social Virtues and the Creation of Pros perity. Pen Guin. London
- Mukomo, S. I (1996) on sustainable urban development in Sub-Sahara Africa. Cities. 13(4).
- Putnam. R. (2000) Bowling Alon: the Collapse and Re vival of American Community Sim on and Schuster. New York.
- UNESCO. (2002) Education for a Sustainable Future, Hassan Pooyan, EPA Publications. [In Persian]